

Jólét és haladás

KINDLER JÓZSEF

1989. július 31-e és augusztus 3-a között tartották Caracasban azt a szakértői tanácskozást, melynek központjában a jólét és haladás értelmezésének újrafogalmazása állt, tekintettel a gazdasági, társadalmi és környezeti változás új mérési módjainak és alternatív fejlődési mutatóinak kimunkálására. A tanácskozás neves szakértői, köztük ENSZ-szervezetek képviselői, teljes egyetértéssel fogadták el azt a Jelentést, amely *The Caracas Report* címmel könyv formájában is megjelent még a tanácskozás évében.

Érdemes kiemelni a Jelentés néhány nagyerejű megállapítását. Ezek szerint a jelenlegi fejlődési válság világszerte megnyilvánul és egyaránt érinti Délt és Északot, a szabadpiaci, illetve és az akkor még szocialista országokat. A válság megnyilvánulásai:

a. a szegénység állandósulása és növekedése, egész embercsoportok – falusi népesség, etnikai kisebbségek, nők és gyermekek – marginalizálódása;

b. a természeti erőforrások helyrehozhatatlan tönkretévése, a mikro- és a globális környezet megromlása;

c. a társadalmi konfliktusok állandósulása, melyek országok és régiók közötti háborúkban, valamint polgárháborúkban mutatkoznak meg.

„A válság abban a fejlődési paradigmában gyökeredzik – olvashatjuk a Jelentésben –, amely feltételezi, hogy az emberi jólét csupán a közvetlenül megtapasztalható gazdasági értékek összege. A megoldás nem lehetséges éppen annak a paradigmának az alapján, amely a válságot előidézte. Ezért új fejlődési paradigmára van szükség, amely a következő lényegi jellemzőkkel rendelkező fejlődési-fejlesztési folyamatot hozza létre:

a. emberközpontú, azaz valóban kielégíti az alapvető emberi igényeket, beleértve azt is, hogy biztosítja a fejlesztési programok megfogalmazásában és végrehajtásában az emberek elsődleges szerepét;

b. fenntartható abban az értelemben, hogy társadalmilag igazságos és méltányos, valamint ökológiai szempontból elfogadható;

c. önálló, vagyis a lehető legnagyobb mértékben az illető ország saját adottságait hasznosítja.”

A jelenleg uralkodó fejlődési mutatókkal és módszerekkel kapcsolatban a Jelentés szerzői megállapítják, hogy a gyakorlatban a pénzben kifejezett, egy főre jutó GDP és más makrogazdasági mutatók váltak a fejlődés átfogó értékelésének céljává és kritériumává, s a fejlesztési politikák sikerét vagy kudarcát a GDP növekedésében elért eredményekkel mérik. Mindazonáltal hangsúlyozni kell, hogy nincs közvetlen összefüggés a pénzzel kifejezett mutatók (például a GDP) és a társadalmi, valamint környezeti mutatók között: „A társadalmi és a környezeti mutatók javulása nem szükségképpen mellékterméke a GDP növekedésének vagy növekedési ütemének. Ha társadalmi és környezeti mutatók alakulásában javulást akarunk elérni, akkor ezt meg kell tervezni, s nem csupán arra számítani, hogy ez majd a gazdasági növekedés következménye lesz.”

A Caracasi Jelentés évében, 1989-ben jelent meg a Világbank jeles közgazdász-teoretikusának *Herman Dalynak* és a teológus *J. Cobbnak* A közjóért című könyve (alcíme: A gazdaság átirányítása a közösség, a környezet és a fenntartható jövő felé), amelyben tulajdonképpen a Caracasi Jelentésben foglaltak elméleti alátámasztását nyújtják és kimunkálják az elméletileg megalapozott, átfogó jóléti mutatót, az úgynevezett Fenntartható Gazdasági Jóléti Mutatót (Index of Sustainable Economic Welfare = ISEW).

Erről állapítja meg *Lester Brown* A világ helyzete című évenként megjelenő híres és befolyásos kiadványok főszerkesztője az 1991. évi kötetben, hogy ez „a létező legátfogóbb jóléti mutató”, mert az nemcsak az átlagos fogyasztást veszi figyelembe, hanem az elosztást és a környezeti károsodást is. A mutatóban a fogyasztási összetevőket az elosztási egyenlőtlenségek korrigálják, számításba jön a nem megújítható erőforrások kimerülése, a talaj-erózióból és az urbanizálódásból származó termőtalaj-veszteségek stb. Beépülnek a mutatóba az úgynevezett hosszútávú környezeti károk, mi több az olyan nagymértékű negatív változások is, mint amelyek a globális felmelegedéssel és az ózonréteg károsodásával járnak együtt.

Itt kell nyomatékosan kiemelni, hogy az ISEW mutatóban a jövedelemelosztás egyenlőtlenségeit is figyelembe veszik. Erre azért kell rámutatnunk, mert a piaci mechanizmusok mindenhatóságában bízók, s eszerint tevékenykedő politikusok ezt a problémát hajlamosak elhallgatni. Az elosztási probléma azonban nem söpörhető „szőnyeg alá”, nemcsak nálunk, de másutt sem. *Paul L. Wachtel* 1989-ben megjelent, *The poverty of affluence – A psychological portrait of the American way of life* (A bőség szegénysége – az amerikai életmód pszichológiai portréja) című jeles könyvében világosan és keményen fogalmaz: „Számos problémánk között van egy, amely számunkra nem probléma: az anyagi javak elégtelensége. Problémáink nem a termelésben, hanem az elosztásban vannak. A hajléktalanság és a szegénység a reagen-i évek alatt nem a termelés csökkenése miatt nőtt. Reagan elnökségének vége felé ugyanis többet termeltünk, mint elnökségének kezdetekor. A probléma az volt, hogy ezek a megtermelt javak nem oda mentek, ahol ezeknek szükségét érezték. Míg Donald Trump bemutatta nyolcvan láb hosszú szalonját, addig néhány háztömbbel arrébb, emberek az utcán voltak kénytelenek aludni. A reageni évek alatt a leggazdagabb állampolgárokhoz áramló gazdasági javak aránya nőtt, míg a leginkább szűkséget szenvedőkhöz áramló javak aránya tetemesen csökkent.” Hogy közgazdasági szempontból szakszerűbb, de egyúttal nehezkesebb fogalmazással is megvilágítsuk a problémát, idézzük *Daly-Cobb* megfogalmazását: „Noha a közgazdászok az elosztás igazságosságát általában fontosnak tekintik, mégis a gazdasági jólét mértékétől elkülönített kérdésként kezelik. Ezért tehát feltehetjük a kérdést: ha az előnyök aggregált összege (jóléti egységekben kifejezve) X százalékkal csökkenne, miközben a jövedelemelosztás mértéke Y százalékkal javul, akkor jobb lesz-e a helyzetünk vagy rosszabb? A neoklasszikus közgazdaságtan alapján ezt a kérdést nem lehet megválaszolni. Tisztában vagyunk az ISEW mutató elosztási összetevőjének problémáival. Mindazonáltal úgy gondoljuk, hogy az elosztás külön kérdésként való kezelése azzal a hatással jár, hogy a gazdasági jólét elemzése során leértékelődik a jelentősége, ezért mutatónk integráns részeként kezeljük.”

Látjuk tehát, hogy a jólét és a haladás értelmezése jóval átfogóbb a világszerte túlsúlyban levő, úgynevezett standard ökonómia szűkre szabott felfogásánál. Mindazonáltal a standard közgazdaságtanra épülnek a gazdasági, gazdaságpolitikai döntések, melyek következménye az említettekén kívül a ránk is nehezedő nyomasztó adósságválság.

Kérdés azonban, hogy a felismerések nyomán lehet-e és milyen mértékig lehet változtatni? Gyökeres és gyors módosulásra, vagyis gazdasági gyakorlattá is átváltható, új fejlődési paradigmára épülő közgazdaságtanra egyelőre nem számíthatunk. Ennek magyarázata a *Brian Arthur* által feltárt törvényszerűségben rejlik. E szerint amíg egy általános értelemben vett – műszaki, gazdasági vagy akár társadalmi –, „technológia” növekvő hozadékkal működik, addig azt egy új technológia nem tudja kiszorítani illetve felváltani, még akkor sem, ha az új bizonyíthatóan jobb.

Más szóval hiába munkálnának ki elvileg működőképes részletességgel egy, a jólétet és haladást helyesen értelmező alternatív közgazdaságtant, ez a jelenlegi standard ökonómiát – mert egyelőre még növekvő anyagi hozadékkal működik – felváltani az gyakorlatilag nem tudná.

Marad tehát a gépezet egy-egy kerékfogának igazítása, amit társadalmi nyomás kifejtése nélkül ugyancsak nem lehet elérni. Naiv hiedelem abban bízni például, hogy az

adósságszolgálat – valójában „rabszolgálat” – terheit a társadalmi nyomás hatására ezen a téren is cselekvésre kényszerülő kormányzat lépései nélkül könnyíteni lehet.

A részleges, de egyáltalán nem elhanyagolható eredmények megvalósításának másik módja a gazdasági tevékenységek etikai közelítésmódjának erősítése, azaz annak előtérbe helyezése, hogy a gazdasági tevékenységek miként és mennyiben szolgálják az emberek átfogóbb értelemben vett jólétét.

Ez a felismerés tükröződik a nálunk egyelőre még kételkedéssel fogadott gazdaságetika – másutt már rohamosan tért hódító – előretörésében.

„Szó, szó, szó” – mondhatnánk erre, vagyis hatástalan, hiábavaló, henye beszéd, amittől nem változik semmi: marad a kemény, „objektív” realitás. Csakhogy az emberi magatartás elméletei és az ezekre épülő vagy ezeket felhasználó gyakorlat, vagyis az úgynevezett „realitás” közötti kapcsolat nem egyoldalú. Különböző világnézetet valló gondolkodók fejtik ki ezt a nagyerejű és érvényes gondolatot. „A gazdasági magatartás elmélete befolyásolja az emberek tényleges viselkedését, mivel a szereplők hajlamosak az elmélethez igazítani magatartásukat. Így az elméletek nemcsak leírják a fennálló viselkedési formákat, hanem módosítják is azokat. Ahogyan azt *Heisenberg* oly érzékletesen megfogalmazta: „A bolygók mozgása fenséges közömbösséggel viseltetik a földi csillagászat iránt. Az emberi viselkedés azonban nem mutat ehhez hasonló közömbösséget az emberi magatartás elméleteivel szemben.” Ezt a megfogalmazást a közgazdaságtan társadalmi és etikai vetületeit megvilágító vatikáni kötetben olvashatjuk. *Soros György* pedig *A lehetetlen megkísértése* című könyvében a következőképpen fogalmaz: „A résztvevők nézetei befolyásolják az események menetét és az események befolyásolják a résztvevők nézeteit. Amit az ember gondol, az egyúttal azt is befolyásolja, hogy mi fog történni. Az azonban, ami történik, nem szabja meg, hogy mit gondoljon az ember és vice versa. A modellek és események kettős visszacsatolással kapcsolódnak egymáshoz: az események befolyásolják a modelleket (kognitív funkció) és a modellek befolyásolják az eseményeket (résztvevő funkció).”

Ugyanez a gondolat a híres rendszerteoretikus, *K. Boulding* megfogalmazásában így hangzik: „A társadalomtudományokban természetesen érvényesül az általánosított Heisenberg-elv, mert a társadalomtudományos megismerés nem mellékes alkotórésze magának a társadalmi rendszernek, ennél fogva az objektivitás abban az értelemben, hogy a vizsgálat tárgyát a vizsgálat eredményei nem változtatják meg, abszurditás” Aronson (In: Kindler-Zsolnai, 1993) tömör megfogalmazásában: „Konceptióink és elnevezéseink megváltoztatják a valóságot.”

Nem reménytelen vállalkozás tehát szólnunk jelenlegi „közrosszullétünk” telén sem, s ha sokan és kitartóan tesszük, közjólétünk nyara sem marad ábránd.

IRODALOM

- Arthur, Brian*: Pozitív visszacsatolási mechanizmusok a gazdaságban. Tudomány, 1990. április
- Brown, Lester R. et. Al.*: State of the World, 1991. A Worldwatch Institute Report on Progress toward a Sustainable Society Norton et Co., New York, 1991.
- Magyarul: A világ helyzete 1991. A Föld Napja Alapítvány, Budapest 1991.
- The Caracas Report, Redefining Wealth and Progress. The Bootstrap Press, New York, 1989.
- Daly, H. – Cobb, J.*: For the common good. Redirecting the economy toward community, the environment and a sustainable future. Beacon Press, Boston, 1989, 402. p.
- Kindler J. – Zsolnai L. (szerk.)*: A közgazdaságtan társadalmi és etikai vetületei. Nemzetközi tanácskozás a Vatikánban. Egyházfórum, Budapest, 1993.
- Kindler J. – Zsolnai L. (szerk.)*: Etika a gazdaságban. Keraban, Budapest, 1993.
- Pratnakis A.R. – Aronson, E.*: A rábeszélőgép. Ab Ovo, Budapest, 1992.
- Soros György*: A lehetetlen megkísértése. 2000 Könyvek, Budapest, 1991, 164-169.p.
- Wachtel, P. L.*: The poverty of affluence. A psychological portrait the American way of life. New Society Publ., Philadelphia, 1989.
- Zsolnai László*: Etika a közgazdaságtanban. Közgazdasági Szemle, 1993. november